

Myr - mer enn ”vass-sjuk” mark

GEIR HARDENG

Hardeng, G. 2003. Myr - mer enn ”vass-sjuk” mark. *Natur i Østfold* 22(1-2): 59-64.

I nasjonal målestokk har Østfold lite myr, idet 4 % av fylkets areal er dekket av myr. Arealet av denne naturtypen er betydelig redusert i de lavereliggende deler, hovedsakelig som følge av oppdyrking og skoggrøfting.

Geir Hardeng, Fuglevik platå 19, 1673 Kråkerøy, e-post: geir.hardeng@fm-os.stat.no

Myr er et økologisk grenseland, både våtmark og landjord. Opphold på større myrer i høyereliggende strøk i Sørøst-Norge gir assosiasjoner til fjellet. Som over fjellskogen kan en her høre heipiplerkas sangflukt, tranens trompetstøt, grønnstilkens jodlende fluktspill og enkeltbekkasinens forunderlige mekring høyt der oppe. Også heiloens sørgmodige fløyting og såerlas varsling kan minne om fjellet. Er en heldig flyer kanskje en gakkende smålom over og lander i et myrtjern der den ruger. Og myggen biter villig! Større åpne myrer med dvergbjørk, lyng, og tuer har likhetstrekk med fjellet, og telen kan smelte sent ut av myrtorva. Flere og flere av lavlandsmyrene har blitt grøftet eller torvtatt, så kanskje er det en undertone i heiloens sørgmodige fløyting. Muligens aner den fare.

Myrdannelse

Vann er en forutsetning for myrplanter, ikke minst for torvmoser *Sphagnum spp.*, selve byggestenene i myrtorva. I Østfold er om lag 2/3 av myrarealet såkalt snaumyr eller åpen myr uten skog, og 1/3 er tresatt myr og myrskog. Vannet fyller de små luftfylte hulrommene mellom jordpartikler og røtter, og hindrer luftens oksygen i å trenge inn. Nedbrytning av dødt plantemateriale går langsommere uten rikelig oksygentilgang. Oppsamling (akkumulasjon) av myrtorv oppstår når planteproduksjonen er større enn nedbrytningen, som går saktere ved lavere temperatur. Høyt vannoverskudd (årsnedbør minus ”fordamping”) og moderat lav temperatur

fremmer forsumping og dermed myrdannelse. Nedbøren øker og temperaturen avtar med stigende terrenghøyde. Nedbøren i Østfold øker med ca 70 mm pr. år og temperaturen avtar med ½ grad pr.100 m nivåforskjell i høyden. Østfolds mest myrrike trakter finnes derfor i de mer høyereliggende strøk, der nedbøren er større og temperaturen noe lavere enn nær havnivå.

Utbredelse

Særlig høy andel myr finnes i de såkalte fjellaområdene (Ankerfjella og Vestfjella i Aremark / Halden; Trømborgfjella i Eidsberg; Rødenesfjellet i Marker). Bakgrunnen for myrenes største utbredelse her skyldes:

- Klimatiske forhold: Lavere temperatur og mer nedbør
- Kulturpåvirkning: Minimalt med oppdyrket myr
- Løsmasser: Mindre løsmasser

Østfold er intet myrfylke, idet naturtypen bare utgjør 4% av fylkets areal. Til det er både høyden over havet og kulturpåvirkningen for stor. I høydesonen 125–150 m o.h. er det 6 % myr, mens andelen øker til 10 % i høydelag over 150 m o.h. Selv om bare 1/3 av Østfold ligger høyere enn 150 m o.h., finner vi likevel 3/4 av alt myrarealet her.

De mest myrrikeste traktene er i de høyereliggende deler av fylket, med årsnedbør

på nærmere 900 mm/år; særlig i grensekommunene mot Sverige, altså Halden (Idd), Aremark vest, Marker vest / Rødnes og i deler av Rømskog. I de mest myrrike traktene her kan myr utgjøre hele 40 % av arealet.

Under 150 m o.h. er det i vår tid bare 2 % myr pga. klimaet og ikke minst det faktum at alle større myrer er oppdyrket, særlig utenfor Raet. Andel myr er således liten under den marine grense, dvs. havets høyeste nivå etter siste istid (ca. 180 m o.h.), der lereområdene oftest er kultivert. Således er myrarealet i Rygge redusert fra opprinnelig 8 % til 1 % av kommunen.

Andel myr er mye større østover i fylket enn i vest. Grensekommunene mot Sverige utgjør 1/3 av fylkets areal, men har 2/3 av fylkets myrareal. Dette skyldes særlig at terrengnivåene er høyere østover i fylket, som jevnt over følgelig får mer nedbør og lavere temperatur.

Tab. 1. Prosent andel myr i ulike høydesoner i Østfold.

Meter over havet	% myr
150 – 300	10
125 – 150	6
0 – 150	2
0 – 336	4

Myrtyper

Myrene er av flere typer: Nedbørsmyr (ombrogen) og jordvannsmyr (minerogen). Myr kan være dannet ved gjengroing av åpent vann eller ved forsumping på fastmark. Nedbørsmyr kan være bløtkakeformet (hvelvet, konsentrisk) eller ensidig hellende med høyeste punkt nær fastmark (eksentrisk myr). Jordvannsmyr kan være flat (topogen) eller hellende (soligen), dannet hhv. ved gjengroing av åpent vann eller ved forsumping på fastmark. Elvemyr (limnogen) kan finnes i flatt terreng inntil ofte meandrerende (slyngende) bekke- og elveløp.

Over øvre marine grense, dvs. over havets høyeste nivå etter siste istid, er det jevnt over mindre løsmasser i Østfold. Mer eller mindre

blottlagt grunnfjell hindrer inntrenging (infiltrasjon) av vann. Lite løsmasser og relativt høy nedbør gir redusert drenering, økt forsumping og dermed økt myrdannelse. Her kan myr også dannes i svakt hellende terreng, som grunne bakkemyrglenner med små torvdybder over berggrunnen. I høydedragene i Idd (Halden) og i Aremark, bl.a. i Prestebakkefjella, Ankerfjella og Vestfjella, finnes således markerte bakkemyrglenner. De fineste glennene finnes ved Prestebakkemosen i Idd og ved Langemyr i Berg, Halden. Jo høyere humiditet (en kombinasjon av nedbør og temperatur), i desto brattere terreng kan myrer dannes. Bakkemyrglenner er således et særpreg i Østfolds mest humide trakter, der også myrandelen er høy.

Møteplass fra sør og nord, øst og vest

På myrene møtes flere arter som er vanligere utbredt vest- eller østover, eller sør- eller nordover. Ved en anledning så jeg en firfisle oppå en pals (evig is i myrtuer) på Færdesmyra i Finnmark, som til fulle illustrerte møtet mellom sørlig og nordlig fauna på myr: En øgle på sin absolutte nordlige utpost møtte den arktiske permafrosten ved sin sørgrense. Sen utsmelting av is i myrtuer i Østfold ble for øvrig notert på Berbymosen i Rakkestad en nedbørfattig vår (1976), da iskjerner i myrtuer ble påvist langt utover i juli. Myrtorv isolerer godt, så myrfloraen utvikles jevnt over sent i sesongen, idet mange myrarter først blomster utover i juli.

Lavereliggende områder med lite myr i Østfold sammenfaller stort sett med arealer under den marine grense (ca. 180 m o.h.). Slike arealer tilhører i Østfold blandingsskog-regionen, med barskog og edelløvsskog, eller den såkalte boreonemorale sonen. De mer myrrike traktene over ca. 180 m o.h. tilhører den sørboreale sonen, der edelløvsbogen er fraværende.

Planteliv

Et eksempel på en nordlig utbredt art på en del myrer, er dvergbjørk, som i Østfold finnes helt ned til 135 m o.h. Mer kystnære arter er rome, klokkelyng og kysttorvmose. Sørlige arter er

Bergvannsmosen i Eidsberg. Foto: Ola Wergeland Krog 26. august 2003

dikesoldogg og krypvier, mens finnmarkspors og granstarr har en østlig hovedutbredelse. Myrene er således møteplass for arter med ulik utbredelse. Finnmarkspors vokser en del steder øst- og nordover i fylket.

Noen få orkideer vokser på Østfold-myrene. Smalmarihånd og myggblomst er sjeldne, mens korallrot og flekkmarihånd er vanligere. Flere uvanlige, dels sjeldne starr, er kjent fra myrene, for eksempel strengstarr, nebbstarr (forsvunnet), blystarr, nubbestarr og taglstarr. Den vakre blå klokkesøten blomstrer på gressmyrer i Halden, Aremark og Degernes (Rakkestad) utover sensommeren og høsten. Breidull og sveltull er også sjeldne. Noen sjeldne moser og lavararter er kjent, for eksempel en meget sjelden art reinlav *Cladonia incrassata*, som bare har bare et kjent voksested i Norge, på Prestegårdsmyra (Moltemyr), sør på Kirkøy i Hvaler. Fjellgaffellav

og snøskjerpe er også meget sjeldne i fylket. Likså er flere rikmyrmoser meget sjeldne i Østfold, da myrtypen er ekstremt sjelden her; eksempler er myrstjernemose, brunklomose, makkmose, gullmose og piperensermose.

Torvmoser

Torvmoser *Sphagnum* er selve byggestene i myrtorv. Dette er en artsrik mosegruppe, med over 40 arter i Norge, svært mange av dem er påvist i Østfold. En del arter er vanskelige å skille fra hverandre. Hele 25 arter er kjent fra myrreservatet Langrasta / Fossermyr i Rødnes (Marker). Ulike torvmosearter på en myr veksler om vokseplassene innen meget små avstander. Torvmosene har meget stor evne til å lagre vann både i spesielle vannfylte celler (hyalinceller) og mellom de enkelte individer (kapilært vann). Artene vokser i toppen der sporer ("frø") dannes

i sporofyitten, mens selve moseindividene samtidig dør nede i torva. Det antas derfor at enkeltindivider kan bli temmelig gamle. Noen torvmoser vokser nesten på alle typer myr, for eksempel vortetorvmose, andre bare på rikmyr, for eksempel rosetorvmose og beitetorvmose. Huldretorvmose er bare angivelig kjent fra et sted i fylket (Marker). Glasstorvmose og heitorvmose er "sårbare" arter. Kysttorvmose er knyttet til de fuktige (humide) traktene sør i fylket.

Dyreliv

Dyregeografisk er myrene interessante, da "fjellarter" som heipiplerke, heilo, grønnstilk og smålom her kan hekke i sørlige lavlandsstrøk. Dette henger sammen med at store trebare myrflater gir preg av fjellhei. Østlige og høyereliggende deler av Østfold tilhører dyregeografisk "den sydøstnorske skogregion". Regionen har en relativt rik og variert fauna. I tillegg til arter med en sørlig hovedutbredelse, inngår også østlige innslag, f.eks. trane. De nevnte artene er svært fåtallige i fylket.

Myrene er uunnværlige for enkelte dyrearter, og mange arter trenger myr i tillegg til andre miljøer. I Sverige er det påvist at mer enn 50 fuglearter påvirkes av myrgrøfting og 15 av disse er helt knyttet til intakte myrer. Myrene er dyregeografisk interessante, idet nordlige/alpine arter her kan finnes i sørlige lavlandsstrøk. Det rikeste fuglelivet opptrer på store myrer, der ulik vegetasjon veksler med myrpytter og tjern. I vernesammenheng er det foruten sjeldne, sårbare og dyregeografisk interessante fuglearter, artsammensetning og individtall som er viktig. Myrer som er produksjonsområder for bl.a. heilo, smålom, trane og såerle i Sørøstnorge, må derfor ikke grøftes, og en del av disse er i dag naturreservater.

Siden andel myr er størst i de indre og høyereliggende traktene, er det her «myrfuglene» i vår tid har sin hovedutbredelse. Det er særlig de større myrene som er viktige. Små myrer mangler ofte typiske myrfugler. Bare en liten del av myrene er i dag tilholdssted for typiske myrfugler, idet

svært mange større myrer i lavlandet er grøftet, tilplantet og dermed tilvokst med kratt og skog.

Sjeldne myrfugler

Heilo ble oppdaget som rugefugl på noen myrer i Rømskog i begynnelsen på 1970-tallet. Arten er vanlig i fjellet, og i Østfold hekker utfra fjærdraktene å dømme, en sørlig type. I Sørøstnorge er artens viktigste hekkeområde i Aurskog-Høland, som grenser til Østfold. Arten er knyttet til større åpne nedbørsmyerer, med tuer (reirplass) og våte partier (næringssøk). I lavlandet er arten truet. Ca. 5 par hekker i Østfold, i reservatene Kisselbergmosen, Bleiken og Finnmosen (ved Hølvannet) i Rødenes / Rømskog. Mulig har arten også hekket i Idd, Halden. Robert Collett skrev fra Asmaløy på Hvaler, der arten ikke ruger nå, i hekkesesongen 1865: «*Men hvad der muligens i høiest Grad bidrog til at give dette sted sin ejendommelige Charakter, var Charadrius apricarius, hvoraf flere Individer fra Tuerne i Myren lode deres sørgelige monotone, fra Højjeldsnaturen uadskillige Piben høre.*»

Smålom hekker i mindre myrtjern med flytetorvøyer, særlig nordøstover i fylket. I løpet av et par intensive dager i juni 1998 sjekket Ola Wergeland Krog og forf. en mengde småtjern i Marker (Rødenes) og Rømskog. Det ble konstatert 7 sikre og 2 sannsynlige hekkinger. Arten må ha blitt vanligere i de siste 20 år. Således ble den aldri sett på 1970-tallet i Boksjø-traktene i Halden / Aremark, men fra utover på 1980-tallet ble arten notert årlig i flukt her.

Trane hekker på flytetorv og sivkanter en del steder i fylkets skog- og myrtrakter, unntaksvis i jordbrukslandskapet. Mens arten var en meget sjelden hekkefugl på 1970-tallet, er den i dag blitt vanligere. Tranen kan gå til hekking i Østfold allerede i april.

Grønnstilk er i likhet med artene over, særlig tilknyttet de indre skog- og myrtrakter. Arten hekket en rekke steder nordøst i fylket på 1970-tallet. I dag synes den mer sjelden som hekkefugl her, særlig i grensekommunene mot Sverige.

Såerle er en nordlig underart av gulerle. Som

Fisketomme myrtjern og myrpytter er viktige leveområder for mange insekter som ikke overlever i vann med fisk. Mange arter øyestikkere finnes i myrtjern. Skogbrukssjefen i Eidsberg i aksjon med øyestikkerhåven på Haratjernsmosen i Eidsberg. Foto: Ola Wergeland Krog 26. august 2003

hekkefugl i Sørøstnorge er den knyttet til myrer. Underarten hekker ytterst fåtallig og neppe årlig på myrer i Østfold. Den sees imidlertid regelmessig under trekket og er vanligere som hekkefugl i Indre Akershus.

Tettheten av rugefugler på myrene er meget lav i Østfold, idet bare ca 25-50 par hekker pr. km² myr, mot om lag 500 fuglepar / km² i granskog og 1.500 par / km² i rik edelløvskog.

Kulturpåvirkning

Lavereliggende deler av fylket med marine avsetninger og mye dyrket mark har gjennom tidene vært utsatt for langt sterkere kulturpåvirkning ved grøfting og oppdyrking, enn de mer høyereliggende og ofte karrigere skogtraktene. Myr dyrkingens omfang er imidlertid lite undersøkt. Studier i Rygge har vist at myrarealet i tiden 1900 - 1985 ble redusert fra 6 km² til under 1 km². Kiær skriver allerede i 1885

i «Norges land og folk. Smaalenene» at *Landets oppdyrking har i fladbygderne overhovedet gjennom tidernes løb bidraget meget til at formindske myrernes antal og udstrærning.*

De større lavlandshøgmyrene er nå for det meste forsvunnet pga grøfting, oppdyrking og torvuttak. Det er rimelig å anta at de lavereliggende og løsmasserike flatbygdene tidligere har hatt flere slike høgmyrer, slik vi ennå kan finne noen flotte eksempler på på svensk side av grensen i Dalsland (Tingvalla mosse, Øje mosse m.fl.), samt ved Glomma nord for Øyeren i Akershus.

Tidligere var myrslått på gress- og starrmyrer vanlig i forbindelse med sæterdrift, særlig i "fjellaområdene" i Østfold, jfr. en del stedsnavn som ender på "sæter". Rester av slåtteløer og høystakker kan ennå anes noen steder.

Grøftingsintensiteten til skogbruksformål var

særlig stor i 1930-årene, og i perioden 1955-65. Omtrent halvparten av gjenværende myrareal i Østfold var antatt grøftet midt på 1970-tallet, hvorav de fleste større enkeltmyrene. Ytterligere arealer er grøftet i ettertid, i tillegg til at også nye torvuttak i Indre Østfold er åpnet. I perioden 1950-93 ble det grøftet 180 km² myr og såkalt vasssjuk skogsmark i fylket. I tillegg kommer myr grøftet uten bidrag som ikke er blitt innmeldt til landbrukskontorene. Hvor stor andel grøftet myrareal utgjør i dag er ukjent. Intakt myrareal i fylket antas imidlertid nærmere halvert i løpet av det siste århundre. De fleste gjenværende, ikke fredete større myrer er i dag påvirket av grøfting og antas på sikt overveiende å bli skogdekket.

Statsbidrag (skogkulturmidler) til grøfting av åpen myr har omsider falt bort. Derimot kan den såkalte skogavgiften fremdeles brukt til nygrøfting etter godkjenning av kommunen / skogbrukssjefen. En hver grunneier står dessuten fritt til å grøfte uten bidrag. Fortsatt legges avskjæringsgrøfter i myrkanter mot fastmark og furumyrskog grøftes. Dessuten fører såkalt grøfterensk til langt dypere og mer drenerende grøfter, sammenliknet med de opprinnelige grunnere og i dag dels gjengrodde grøftene.

Vern av myr

Hensikten med fredning av myr er å sikre naturtypen med sitt naturlige plante- og dyreliv, ved totalt å forby grøfting, torvtekt, oppdyrking m.v. Av de større intakte myrene vil på sikt bare *fredet* myr være tilbake i Østfold, idet alle øvrige ikke er underlagt et grøfteforbud. 14 myrer ble reservater i 1978 da Østfolds myrreservatplan ble realisert med 3,6 km² fredet myrareal (ekskl. areal på fastmark). Ytterligere 4 myrer ble fredet som våtmarksreservater i 1992 (Kallakmosen, Bleiken, Finnmosen ved Hølvann og Tjeldholmmyra i Goenvad). Større myrarealer inngår også i barskogsreservatene Vestfjella, Lundsneset og Brattås, alle i Halden / Aremark.

Myrene – historiske arkiver

Myr og tjern er historiske arkiver, der blomsterstøv (pollen), særlig fra de mange arter som

vindbestøves, avsettes og lagres på bunnen av tjern. Åpent vann gror igjen til myr. Pollenkorn brytes meget sent ned og samles således i torvlagene etter som tiden går, med det eldste pollen dypst nede i myra. Analyser av pollen fra dyplagene og opp mot til markoverflaten gjenspeiler vegetasjonsutviklingen i et område fra tusener av år tilbake og fremover mot nåtid. Slike studier kalles pollenanalyse, og en del slike er utført i Østfold. Etter at isbreene forsvant etter siste istid for vel 12.000 år siden, fikk fjellplantene fotfeste, for eksempel reinrose, gulmjelt og fjellsyre. Bjørk, vier og tindved (senere forsvunnet fra Østfold) etablerte seg senere, så furuskogen, og i en periode varmekjær løvskog, som vi nå bare har rester igjen av. Kristtorn (nå forsvunnet), bokhvete og lin, fra tidlig kulturpåvirkning, er også påvist. Gran er det sist innvandrede treslaget, som kom østfra til Østfold. Granskogen har bare vært etablert i fylket i vel 2000 år. Ved pollenanalyse har en også funnet at finmarkspors på en voksested i Aremark har vært på stedet i minst 4000 år.

Myrlik-vi(da)sjon

*«Vass-sjuk mark» - livsfrisk Sphagnum –
torvmoser som lever og dør samtidig,
med livet i toppen og døden nede i torva
Vann i mosebladers bristeferdige hyalin-celler
Torvskaper - myr-skaper
Arkiver med myriader av blomsterstøv
Sørgmodige heilo-fløyt*

*Svarte banesår etter gul bøddel
Skarpretters grabb hogger torva i filler !
Humusbrunt blodvann i svarte sørgerenner
Justismord på uskyldig myr !
Pollen-arkiver brenner - kan aldri bli lest.
Tusenårenes historie - borte i sekundens begjær
Torvstrøballer og plastpottes med torv -
hageeieres og salatspiseres* ubetenksomme glede*

Geir Hardeng

* Salathoder selges i små plastpottes med torvjord-blanding